

Sultanahmed Cami ve Külliyesi: Kuruluş Öncesi ve Sonrası Belgeler

Mustafa Lütfi Bilge

Fatih Üniversitesi

Önceleri “At Meydanı” olarak bilinen bölge, Sultan I. Ahmed Camii ve külliyesinin burada kurulmasından sonra, “Sultanahmed Meydanı” olarak kabul edilmiş ve Topkapı Sarayı’na yakın olması nedeniyle Padişahların da iştirak ettiği “Mevlid-i Nebî” tarihi olan 12 Rebiülevvel toplantılarının çoğunlukla yapıldığı mekân hâline gelmiştir¹. Ayrıca, burada her sene gidilen Hac seyahati sonrasında hacıların görevlerini başarıyla ve emniyet içinde tamamlamaları haberi gelmesi üzerine tekrar mevlid merasimleri yapıldığını biliyoruz². Yapımı Hicrî 1018/1026/, Milâdî 1609/1617 yılları arasında gerçekleşen Camii ve külliyenin şu üç Sadrazam döneminde bitirildiğini görüyoruz. Kuyucu Murad Paşa, Nasûh Paşa ve Kara Mehmed Paşa (birinci sadrazamlık dönemi). Gayet dindar bir kişiliğe sahip olan Sultan I. Ahmed’in Hz. Peygamber’e ve Haremeyn’e karşı sevgisi ve hürmeti çok engindi. Nitekim Mescid-i Nebevî olarak bilinen Medîne-i Münevver’deki Peygamber mescidine som altından yapılmış bir âvîze göndermiş ve yine Hz. Peygamber’in ayak izinin (kadem-i Şerîf) resmini yaptırıp sorgucuna koydurarak hürmet duygularını açıkça ifade etmiştir. Yine

1 BOA, HAT, 256 / 14706 ve 1388 / 55192.

2 HAT.1563/13 ve 19; A.MKT.NZD,116 / 63 ve 104 / 101.

Sultan I. Ahmed döneminde Kâbe'nin damındaki yağmur deresinin (Mîzâb-ı Rahmet'in) eskimesi üzerine özel olarak som altından yapılmış olan mîzâbı Kâbe'ye yollamıştır. Ayrıca "Şebçerağ" denilen elması Medine-i Münevvere'ye, Ravza-i Mutahhara'ya yolladığını meşhur tarihçi Nâimâ bizlere bildiriyor³. Yine kaynaklar bize bu "Şebçerağ" denilen elması Sultan I. Ahmed'in babası III. Mehmed, 50.000 altına satın alarak kullandığı ve geceleri etrafına ışık saçtığı için "Şebçerağ" denildiğini bildiriyorlar⁴. Bu dönemde gönderilen bu kıymetli hediyelerin eskileri İstanbul'a gönderilmiş ve mukaddes emânetler olarak en güvenli yer olan Hazîne-i 'Âmire-i Sultâniye'de muhafaza edilmiştir. Nâimâ'nın dili ile "Eşyâ-i müteberrike için hazîne-i amire-i sultaniyeden ahfaz bir me'men olmamağın hazînedede hıfz fermân olunmuş idi"⁵. Haremeyn'e padişahlar tarafından gönderilen bunca kıymetli hediyelerin gönderiliş sebeplerinin en güzel ifadesini yine Nâimâ'da vecîz bir şekilde görüyoruz: "Eğerçi ol mahall-i mübârek emvâl ile zînetten müstağnî idi, ammâ murâd-ı hümâyûn bunca emvâli anda li-veçhillâh vakfetmek idi"⁶. Ayasofya vakfiyesindeki gelirlere Mekke ve Medine ahalisine ayrılan paylar gibi Sultanahmed vakfiyesinde de benzer miktarlarda payların ayrıldığını biliyoruz⁷. Sultanahmed Camii ve külliyesinin açılışının 1617 olduğunu düşünürsek dört yıl gibi bir süre sonra bu güzel olayın üzerinden tam dört yüz yıl geçmiş olacaktır. Sultan I. Ahmed'in dindar kişiliği ile ilgili konuya Hz. Peygamber'in ayak izi ile ilgili olarak söylediği şu dörtlüğü dikkat çekiyor:

*Nola tâcum gibi başımda götürsem dâim
Kademi resmini ol hazret-i şâh-ı rusulün
Gül-i gülzâr-ı nübüvvet o kadem sâhibidür
Ahmedâ durma yüzün sür kademine o gülün.*⁸

İslâm âleminin halifeleri olması nedeniyle Haremeyn'e ihtimam göstermek ve özellikle Hac yollarını her türlü tehlikeden uzak tutmak

3 Nâimâ Tarihi. Haz. M.İpşirli, Ankara, 2007, c.II, s. 398-9

4 İsmail Hakkı Uzunçarşılı. *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, Ankara, 1972, s.79.

5 Nâimâ Tarihi. Haz. M.İpşirli, Ankara, 2007, c.II, s. 399.

6 Age, s. 399.

7 TSMA. D. 1163 ve D. 1170.

8 İ.H.Dânişmend. *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. III, ikinci baskı, İstanbul, 1961, s. 229-30.

Osmanlı padişahlarının en önde gelen görevleri arasında idi. Nitekim Sultan I. Ahmed de Haremeyn bölgesi halkının ve hacıların olabilecek her türlü ihtiyacını (emniyet, su, ulaşım, barınak ve gıda maddeleri gibi) karşılayabilmek için Mısır'da bulunan haslarından (padişaha ait emlak) bir kısmını tahsis ederek ve özel olarak düzenlediği vakfiye çok dikkat çekicidir. Arapça olarak kaleme alınan bu vakfiyenin düzenlenmesi Sultan Ahmed Camii açılışı tarihinden (1026/1617) tam bir sene öncesine rastlar (1025/1616) ve burada padişah her sene salih bir müminin seçilerek kendisi yerine bedel olarak hacca gönderilmesini şart koşar. Bu tarihte Mısır valisi Ahmed Paşa'dır. Vali Paşa ve Defterdâr Hasan Efendi müştereken vakfın mütevellisi olarak görülürler. Vakıf nâzırı mutat üzere İstanbul'da Topkapı Sarayı'nda bulunan dârüssaade ağası'dır⁹. Padişahların "bedel hac" uygulamalarına daha birçok vakfiyede rastlıyoruz. Ayrıca bu konuya eklenmesi gereken bir diğer detay bilgi de Mekke'de "Kâbe örtülerinin" hazırlanmasının ilk defa Padişah I. Ahmed döneminde İstanbul'da hazırlanmaya başlanmış olmasıdır¹⁰. Zira bilindiği gibi Haremeyn bölgesinin Osmanlı yönetimine girmesinden başlamak üzere Sultan I. Ahmed'in dönemine gelinceye kadar örtüler eskiden yani Memlûkler döneminde olduğu şekliyle Mısır'da hazırlanır ve oradan Mekke'ye gönderilirdi. Camii temelleri kazılırken Sultan I. Ahmed'in bizzat bu çalışmalara katıldığı ve teberrüken eteğinde toprak taşımış olması konusunun da yine bu bağlamda rivayetten öte gerçek olması düşünülebilir¹¹. Böylesi dindar bir pâdişahın yetiştirilmesinde mutlak rolü olan annesi Handan Sultan'ı (Sultan III. Mehmed'in hanımı) ve onun önemli vakıflarını bu araya eklemek ve onları hayırla anmak yerinde olacaktır¹². Araştırmada konuların ele alınması şöyle bir sırayı takip edecektir:

A. Cami ve külliyeinin kurulacağı yerde gereken yeterli mekânı oluşturma çabaları: Bu istikamette yeterli araziye elde edebilmek için yapılan istimlâkler, satın almalar ve istibdâller (karşılıklı yer değişimleri) konusu.

.....

9 TSMA, D. 7004.

10 İsmail Hakkı Uzunçarşılı. *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, Ankara, 1972, s. 65-67.

11 İ.H.Dânişmend. *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. III, ikinci baskı, İstanbul, 1961, s. 253.

12 TSMA, D.1510, Tarih 1021 / 1612.

B. İnşaatın düzgün bir şekilde yürüyebilmesinin temini için “binâ emini” (bugün büyük inşaatlarda proje müdürü adı verilen pozisyon) tayini ve malzemelerin nereden ve nasıl temin edileceği konusu.

C. Camii ve külliye açılışı sonrasında padişahın bu müjdeli haberi her tarafa duyurmak gayesiyle İstanbul’da ve Haremeyn gibi uzak bölgelerdeki devletin yüksek düzeyde bulunan idârî görevlilerine, müderrislere, ulemâ ve sulahâya ve özellikle o tarihte Mekke Emirliğinde bulunan Şerif İdris’e ve şerif ailesinin diğer fertlerine sunulan kıymetli hediyeler konusu. Burada ele alınan belgeler bizlere çok önemli bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler gönderilen hediyelerden çok Sultan I. Ahmed döneminde Mekke’de emirlerin durumu ve eğitime meşgul olan âlimler hakkında elde edilmesidir.

D. Açılışı takip eden yıllar içinde mütevellî muhasebe raporlarından birkaç örnek verilmesi konusu. Bilindiği üzere mütevellî raporları vakfiyelerin aynası mahiyetindedir. Buralardaki raporlar ve gelir gider durumları vakfiyenin çalışmasına ışık tutmaktadır. Bu raporlar arasından özellikle camiin açılışı tarihine (1026/1617) en yakın olanları seçilmiştir¹³. Meselâ bu işaret edilen belge Camii inşaatının bitimi ve açılışının hemen sonrasında eksik kalan işlerin tamamlanması ve külliyenin ihtiyacı olan su problemini çözmek için bağlanan su yolları hakkındadır ve Sultanahmed külliyesinin resmî açılışından iki yıl sonra düzenlenmiş olan bir mütevellî muhasebe raporudur. Son bölümde değinmek istediğim bir detay bilgi de camii ve külliyenin inşaatı sırasında hemen aynı meydan içinde yer alan ve bugün de ayakta duran “İbrahim Paşa Sarayı”nın tamiratı yapılırken “Ahmed Paşa Sarayı”nın istimplâk sonucunda ortadan kaybolması konusudur¹⁴. Bu hususta elimizdeki belgelerin çok fazla olmasına karşın bu araştırmada belirlenen bu dört konunun sınırları içinde kalınmıştır.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi belgelerinden bir kısmının (D. Defter)¹⁵ yapılan mükemmel çalışmalar neticesinde dijital görüntülerinin çekilerek Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışma ortamına sunulması bu tür çalışmaları kolaylaştırmaktadır. Zira özellikle padişahlar

•••••

¹³ TSMA, D.212, Tarih, 1028 / 1619.

¹⁴ TSMA, D.205, Tarih 1025 / 1616.

¹⁵ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’ndeki belgeler genellikle a) D. Defter, b) E. Evrak olarak işaretlenmektedir.

ve onların yakınları (hanım sultanlar, padişah kızları ve padişah damatları ve devletin diğer yüksek görevlerinde bulunanlar (sadrazam ve diğer vezirler) tarafından tesis edilen hayrâtın vakfiyeleri Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. Bunun sebebi olarak bu neviden vakıflara “nâzır” tayin edilen “Dârüssaade Ağaları”nın görev yerlerinin Saray içinde bulunduğu gerçeği gösterilebilir. Bilindiği üzere vakfiye gereği “Nâzırlara” sunulan mütevellî muhasebe raporları son merci olarak dârüssaade ağalarına takdim edilmiş ve böylece söz konusu raporların çoğu bu sözü edilen arşivde kalmıştır. Bugün ise onlar üzerinde çalışma yapmak isteyenlerin önleri açılmış bulunmaktadır. Bu hizmette emeği geçenleri tebrik ederken (E.Ev-rak) belgelerinin de bir an evvel aynı işlemde geçirilerek araştırmacıların hizmetine sunulmasını temenni ediyorum.

A. İnşaat için mekân hazırlama çalışmaları

Camii ve külliyeinin inşaatları öncesinde yeterli mekân hazırlanması ile ilgili çalışmalara en iyi örnek olarak Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde bulunan (D.10748) numaralı belge olarak gösterilebilir kanaatindeyim. Satın alma ve değişim yolu ile başlanacak projeye kazandırılan gayrimenkuller Sultan I. Ahmed adına hareket eden vekili ve dönemin dârüssaade ağası “ El-Hâc Mustafa Ağa b. Abdülmü'în'dir. Bu mutemet şahıs bazan “Pâdişahın vekîl-i mutlakı” olarak tanımlanıyor. Buradaki bilgileri fazla detaya girmeden şu şekilde özetleyebiliriz.

1. At Meydanı'nda (Sonradan Sultan Ahmet meydanı) Ahmed Paşa sarayı olarak bilinen konağın Sultan Ahmet Camii inşaatı öncesinde padişah adına satın alınması işlemidir. Kerîme-i Şehriyârî Mihrimah Sultan'ın ve eşi Rüstem Paşa kızları Ayşe Sultan'ın At Meydanı'ndaki mülkü olan ve Semiz Ahmed Paşa Sarayı olarak bilinen konak 30.000 Floriye Sultan I. Ahmed'e satılır. Bu işlemde aile adına vekâleten hareket eden kişi Ayşe Sultanın oğlu Abdurrahman Beydir. Belge ifadesi ile olay şöyle gelişir:

Bî'l-fiil Dârü'se'âde ağası el-Hac Mustafa Ağa b. Abdülmü'în mahzarında 'aliyyetü'l-zât, safiyyetü'l-sıfaat, ikilül'l-muhsanât , tâcü'l-mestûrât, meliketü'l-melikât, semiyetü'l-şân, “ Ayşe Sultân , ibneti'l-merhûm, Rüstem Paşa” yani (Rüstem Paşa kızı Ayşe Sultan) kibelinden (tarafından) sadrı

oğlu ve ikrâr-ı âti'l-zikre vekili olup hasm-ı şer'î-i câhid mahzarında (Kapucu Dede) demekle ma'arûf (muarref) olup dergâh-ı âlî müteferrikalarından olan fahrü'l-emâcid Mustafa Ağa b. Ali ve Hüseyin Ağa b. Yusuf şehâdetleri ile vekâleti sâbite olan iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim , müstecmi'u cemî'u'l-mehâmid ve'l-mekârim el-muhavvif bi 'avâtıfi'l-meliki'l-a'lâ "Abdurrahman Bey b. el-merhûm Ahmed Paşa" meclis-i şer'-i şerîf ve mahfil-i dîn-i münîfde ikrâr-ı sahîh-i şer'î ve i'tirâf-ı sarîh-i mer'î kılıp dedi ki; "müvekkilem sultân-ı müşârun ileyhâ hazretleri dârü'l-saltanati'l-seniyye-i Kostantîniyyetü'l-Mahmiyyede At Meydanı demekle ma'rûf mevzi' kurbünde Güngörmez mahallesinde garben marrû'l-zikir olan At Meydanı ve şarkan tarîk-i 'âm ve cenûben Çaçnigîr Abdi Ağa mülkü ve haremeyn-i şerîfeyn vakfı ve Karanlık Mescid demekle ma'rûf mescid ve şimâlen Mesîh Paşa Sarayı ile âtiyü'l-beyân olan Saraydır" vakıf odaları ile mahdûd ve mümtâz olup dahiliyye ve hariciyye iki mahvatalı vs. ve kaffe-i menâfii ve merâfii ile müvekkileri se'âdetlü Pâdişâh-ı 'âlempenâh-ı müşârunileyh, rikâbe'l-ekâsireti ledeyhi hazretlerine 30.000 tâmmü'l-vezin, kâmilü'l'ayâr, sikke-i haseneye ki nısfı te'kîden li'l-asıl ve tavzîhan li'l-kül 15.000 sikke-i hasene olur bey'-i bât-i sahîh-i şer'î ile bey' edip Se'âdetlü Pâdişâh-ı Hılâfet-penâh ve Se'âdet-i dest-i gâh hazretleri dahî minvâl-i meşrûh üzre iştirâ eylediklerinden sonra semen-i merkûm 30.000 sikke floriyi yed-i te'bîd-i iltiyâmlarından bi'l-temâm olup kabz eylediler , ba'del-yevm mülk-i müşterâlarıdır, keyfe mâ yeşâû ve yehtâr mutasarrıf olalar dedikte vekîl-i müşârun ileyh dahi sâlifü'l-zikir olan "vekîl Abdurrahman Beyi" vekâleten sâdır olan ikrârında bi'l-vekâle vicâhen ve şifâhen tasdik edip mâ vaka'a gabbe'l-talep ketb olundu . Tahrîren fî evâhır-ı şehr-i Rebî'u'l-âhır li sene (semâniye 'aşere ve elf / 1018).

Bu belge Ahmed Paşa Sarayının Sultan I. Ahmed'e satılmasına dâir Hicrî 1018, Rebî'u'l-âhır/Temmuz 1609 tarihli belgedir. Satın alma işlemi Padişahın vekili ve Dârüssaâde Ağası Hacı Mustafa Ağa b. Abdülmü'în eli ile yapılmıştır. Belgede alınan yer veya yerlerin sınırları detaylı olarak verilmektedir. Kuzey tarafında bulunan Mesîh Paşa Sarayı'ndan bahsedilmesi dikkati çeker. Satış ve alış (bey' ü şirâ) işleminin altında 28 kadar önemli şahsiyetin isimleri yer alır ki bunlar arasında dönemin Şeyhulislâmı Şeyhulislâm b. Şeyhulislâm "Mevlânâ Mehmed Efendi b.el-merhûm Sa'dettin Efendi", Reîsü'l-mimâriyyîn bi'l-'Atebet'l-'Aliyye "Mehmed Ağa b. Abdüddâim", Defterî (yani devletin malî işleri sorumlusu) "Kalender Efendi" gibi dönemin önemli şahsiyetler göze çarpar. Padişah adına alım işlemi bir

vekil tarafından gerçekleştirirken Ahmed Paşa Sarayı'nın satış yetkisi de Ayşe Sultanın erkek evladı olan Abdurrahman Beye verilmişti. Abdurrahman Bey ve konağın ilk sahibi Ahmed Paşa müellif Mehmed Süreyya'nın Sicill-i 'Osmânî adlı eserinde bizlere özetle şöyle tanıtılır:

Semiz Ahmed Paşa olarak bilinen Paşa aslen Arnavut kökenlidir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde mâbeyn-i hümayûndan "Kapıcı Başılık" rütbesi ile ihraç olundu . Sonradan Kanuni'nin kızı Mihrimâh Sultan ve eşi Rüstem Paşanın kızları olan Ayşe Sultanla evlendi. Daha sonra sırasıyla önce Yeniçeri Ağası oldu (Hicrî 965 /M.1557-8); ve sonradan Anadolu Beylerbeyi (1563-4) ve sırasıyla Rumeli Beylerbeyi olarak ardından vezir yapıldı. Ahmed Paşa III. Murad döneminde Sokollu Mehmed Paşanın vefatı ile boşalan Sadrâzam koltuğuna oturdu (1579). Ancak erken ölümü dolayısıyla bu makamda sadece 1 yıl kalabildi (1580). Paşanın dört oğlundan biri olan Abdurrahman Bey'in 1596 yılında annesi Ayşe Sultanla birlikte hacca gittikleri biliniyor¹⁶.

Satış belgesinde annesi Ayşe Sultan adına vekâletle hareket eden zat bu adı geçen Abdurrahman Beydir.

2. Sokollu Mehmed Paşa Sarayı olarak bilinen konağın satışı ile ilgili satış belgesi

Bosna Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın (İbrahim Paşa b. el-merhûm Mehmed Paşa) yani Sokollu Mehmed Paşanın oğlunun Kabasakal'da Sinan Ağa mahallesinde babasından kalarak veraset yolu ile mülkü olan Mehmed Paşa Sarayını (yani Sokollu Mehmed Paşa Sarayı olarak bilinen konağı) Sultan I. Ahmed'e sattığına dâir belge "Mülknâme" olarak geçer. Belgede şöyle bir ifade yer alır:

Vekâleti şer'an sâbite olup bil-fi'l Dârüssaâde Ağası olan 'umdetü'l-havas ve'l-mukarrebîn, zübdetü ashâbi'l-izz-i ve'l-temkîn , mu'temedü'l-mülûk-i ve'l-selâtîn, Enîsü'l-hazreti'l-'aliyyeti'l-sultâniyye , celîsü'l-se'âdeti'l-seniyyeti'l-hâkâniyye, zü'l-kadri'l-refi' ve'l-câhi'l-menî', el-mafûfu bi-sunûf-ı 'avâtifi'l-meliki'l-mu'in "El-Hâc Mustafa Ağa ibn 'Abdülmü'in" (Abdülmübîn yazılı) hazretleri mahzarında, emîrü'l-ümerâ'il-kirâm, kebîrü'l-küberâi'l-kirâm, Câmi'u'l-mehâsini'l- 'aliyye,

.....

16 *Sicill-i Osmanî*. İstanbul, 1308, C. 1, s. 202.

hâvî'l-mehâmidi'l-seniyye, el-muhtas bi-'inâyeti'l-meliki'l- 'aliyyi'l- a'lâ bi'il-fi'l. "Bosna Beylerbeyisi olan İbrahim Paşa ibni'l- merhûm el-mebrûr Mehmed Paşa" (Sokollu) hazretleri meclis-i şer'-i şerîf -i lâzîmü'l-ikrâm ve mahfil-i dîn-i münîf-i vâcibü'l-ifhâmda ikrâr u takrîr-i kelâm edip (burada Sokollu Mehmed Paşa Sarayının yer tanımlaması şöyle yapılıyor).

Dârü'l-Salatanati'l-Seniyye Kostantîniyyeti'l- Mahmiyye mahallâtından Kabasakal, Sinan Ağa mahallesinde vâkı' (Kabasakal'ın Sultanahmed'de Ayasofya civarında olduğu belirtiliyor¹⁷):

Üç tarafı tarîk-i 'âm ve bir tarafı merhûm İskender Paşa türbesine ve 'Abdi Ağa evleri ile mahdûd olup mahavvatayni müştamil olup muhavvata-i dahiliyyesi Sultan kapusu yanında bir maltacılar odasını ve bir kapucular odasını ve üstünde altı ve üstlü kapu ağası odasını ve bir büyük ve bir küçük ağalar odasını ve keniflerini ve önünde çeşmeyi ve bir hoca odasını ve bir kilârı ve dîvânhaneyi ve biri birine karşı kâşîli iki büyük odaları ve orta suffesini ve fiskiyeyi ve mukabelesinde bir büyük havzı (havuz) ve köşkü ve sadefkârî pencere ve halkârî masandıralı bir kaftan odasını ve içi şadırvan havuzlu 14 arabî pencere ve bir sadefkârî dolaplı 8 terekli ve 2 şehnişînli bir kubbeli kâşî odayı (rengârenk fayanslarla kaplı oda) ve üstünde kâşîli bir kubbeli köşkü ve kâşîli has bir mükemmel hamamı ve dolapları ve kapısı halkârî kâşîli bir kış odasını ve yanında kâşîli bir mükellef çilehâneli ve bir büyük dâir odasını ve bir büyük dîvânhaneyi dahi ve bir kethüdâ odasını ve üstünde bir köşkü ve 5 mükemmel odaları ve önünde dehlizi ve 2 yan suffeli kilârı ve 6 zîr zeminli bir hazine odasını ve 3 halvetli 6 kurnalı havuzlu ve büyük odunluğu ve 4 kıta bahçeyi ve içinde bir havuz ve kurşun kubbeli bir köşkü ... ve âhır-ı havlıda vâkı' 4 hastalar odasını ve çeşmeyi ve 2 fırınlı bir matbahı hâvî olup muhavvata-i hâriciyyesi bir büyük dîvânhaneyi ve yanında bir arz odasını ve dîvânhaneye muttasıl biri birine karşı iki odayı has odayı ve bir orta suffeyi ve iki dehlizi ve bir .... ve abdesthâneyi ve önünde bahçeyi ve şadırvanı ve halkârî ve sadefkârî 5 pencere ve dolaplı kâşîli bir büyük odalı ve şehnişînli halkârî ve sadefkârî 5 pencere ve bir kapılı bir büyük odayı dahi ve yanında içeri girecek dehliz ve 2 mükellef hamam ve abdesthâne ve müsterâhı ve bir büyük hazinedâr başı odasını ve abdesthâne ve kenifi ve karşısında bir odayı dahi ve altı ve üstlü tûlânî bir büyük nöbetçiler odasını ve bir büyük iç oğlanları odasını ve bir büyük iç oğlanları muallimhanesini ve önünde iç oğlanları meydanını

.....
17 BOA.DH.MKT.1570/82.

SULTANAHMED CAMİ VE KÜLLİYESİ:
KURULUŞ ÖNCESİ VE SONRASI BELGELER

ve bir büyük altlı üstlü hazine odasını ve câmeşûy –hâneyi (çamaşırılık) ve bir kârgîr kütük mahzenini ve bir mehter –hâneyi ve 2 sarrâc odasını ve bir dehlizi ve bir câmeşûy–hâneyi dahi ve kapu üstünde bir kethüdâ odasını ve yanında bir hazîne odasını ve bir nöbetçi çavuşlar odasını ve abdesthâneyi ve cebehâne ve 37 aded çaşnigîr odalarını ve altında 4 büyük tayfa (tâife) ahurunu ve tahminen 1500 araba otluk olur zîr-i zemîni ve bir büyük mahzeni ve biri birine karşı iki has ahır ve içinde bir kapu önünde bir çeşmeyi ve kuyumcular kârhânesini ve bir büyük kapıcılar odasını ve meydanı ve şadırvanı ve bir büyük fırın anbarını ve 3 fırını ve içinde akar suyu ve tekneleri ile ve üstünde bir büyük odayı ve fevkânî tûlen 40 zira’ arzen 12 zira’ terziler kârhânesini ve 6 ahır ve helvâhâne ve 4 un anbarını ve fevkânî 9 bab kilerciler odasını ve bir büyük akar sulu matbahı ve 11 aded aşçılar odasını ve çeşme ve kenifi muhteviye olup “babam merhûm-ı mezbûr Mehmed Paşadan” (söz konusu Mehmed Paşa meşhur Sokollu Mehmed Paşadır,ve Sadrazamlık süresi kesintisiz 14 yıldır (1565-1579), irs-i şer’î ile (verâset yolu ile) intikal edip “Mehmed Paşa Sarayı demekle marûf olan mülk-i mevrûsumu” içinde cârî olan 2.5 mülk suyu ile 60.000 sikke Floriye Seadetlü Pâdişâh-ı ‘Âlempenâh hazretlerine (bey’-u bât-i sahîh-i şer’î ile bey’) ve vekîl-i mûmâ ileyhe teslim edip vekîl-i mûmâ ileyh hazretleri dahî müvekkilli seadetlü padişah hazretleri için iştirâ ve tesellüm eyledikten semen-i merkûm 60.000 sikke Florinin 30.000 tâmmü’l-vezin ve kâmilü’l-‘ayâr florisin vekil-i müşârun ileyh hazretleri yedinden ahz u kabz edip bâkî kalan 30.000 sikke florisini “Medine-i Ebû Eyyûbü’l-Ensârî kazasına tâbî’ Sütlice nâm mevzide vâki’ merhum İbrahim Paşa bahçesi” demekle marûfe olup büyü-t-i müteaddideyi hâviye hâriciye ve dâhiliye muhavvateyni müştemile olup bir cânibi Handan Ağa bahçesi ile derya ve bir canibi merhûme Ayşe Sultan hazretleri vakfettikleri bahçe ile Camiye gidecek tarîk-i ‘âm ve bir tarafı merhum İbrahim Paşanın vakfettiği şem’hâne ve bakkal dükkanı ve berber dükkanı ve kahvehâne ve bir tarafı tarîk-ı âm ile mahdûde olup ve yine hadîka-i mezbûre civarında merhûm İbrahim Paşanın hazînedârı hadîkası demekle meşhûre olup hâriciye ve dâhiliye büyü-t-ı ‘adîdeye muhteviye muhavvateyni hâviye olup bir tarafı merhûm “Ebu’l-Su’ûd Efendi bahçesi” ve bir tarafı deryâ ve iki tarafı tarîk-ı âm ile mahdûde olup Padişâh-ı müşârun ileyh hazretlerinin silk-i mülklerinde münharıt (haritası çizilmiş) olan hadîkalarını pâdişah hazretleri 30.000 sikke-i haseneye “bana bey’ u teslîm ettikten sonra” semeni olan 30.000 sikke Flori zimmetimde deyn olmuş idi. Sarây-ı sâlifü’l-beyân semeninden bâkî kalan 30.000 sikke Flori ... semen-i merkûm 60.000 sikke Flori bî’l-temâm bana vasıl olmuş olup ba’de’l-yevm zikr olunan hadîkalar benim mülküm olup” Sarây-ı mezkûr” (konu edilen Sokollu Mehmed

Paşa Sarayı) Seadetlü Padişah hazretlerinin mülk-i müşterâlarıdır, keyfe mâ-yeşâü ve mâ-yürîd mutasarrıf olalar dedikte “mukırr-ı mûmâ ileyh İbrahim Paşa hazretlerinin” ikrâr-ı meşrûhu vekîl-i müşârun ileyh Ağa hazretleri (dârüssaade ağası el-hac Mustafa Ağa) dahî vicâhen ve şifâhen tasdik u tahkîk ettikte mâ-hüve’l-vâkı’ ‘alâ vukû’ihî gabbe’l-talep ketb olundu. Tahrîren evâhır-ı cümâdâ’l-ûlâ min şuhûr-i sene semâniye ‘aşere ve elf , 1018 (Tarih, Hicrî 1018, Cümâdâ’l-ûlâ sonları/ 1609 Eylül sonları).

Bu belge diğer satış işlemleri ile birlikte TSMA’da D.10748 numaralı belgede bulunmakla birlikte bir aded fotoğrafı da Başbakanlık Osmanlı Arşivinde merhum İbnü’l-emîn tasnifi evrakı arasında bulunmaktadır¹⁸. Bu mülknâmenin (İbnü’l-emîn bunu “hüccet” olarak tanımlamış) sonunda şahitler kısmında bir çok önemli kişinin imzalarını görüyoruz. Bunların en başında görülen isim sadr-ı a’zam, düstûr-ı mükerrrem, müdebbir-i umûr-ı saltanat-ı kübrâ, mürettib-i mühimmât-ı hilâfet-i ‘uzmâ , nâzım-ı menâzımı’l-umûr, müdebbir-i mesâlihi’l-cumhûr Murâd Paşa ibn-i Abdülgafûr ismidir. Bu zât Sultan I. Ahmed dönemi sadrazamlarından meşhur Kuyucu Murad Paşa (görev dönemi; Hicrî 1015/1020 , Mîlâdî 1606/1611) olsa gerektir. Diğer önemli şahsiyetlerden bazıları arasında “Kalender Efendi b. Haydar, el-Defterî” ve “Reîsü’l-Mimârîn Mehmed Ağa b. Abdullah” ve “Dârüssaade ağalarından Hasan Bey b. ‘Ali Sarrâc” ve diğerleri görülür. Şahitler arsında görülen bu isimlerin dönemin ileri gelenlerinin belirlenmesinde daima önemli bir gösterge olduğu açıktır. Meselâ adı geçen Kalender Efendi 1601’de Kanunî’nin yaptırdığı Süleymaniye Camii ve külliyesinin mütevellisi olarak görülür¹⁹. Muhasebe işlerinde geniş bilgisi olan bu zat sonradan Sultanahmed Camii ve külliyesi yapımında binâ emini yani proje sorumlusu olarak görev almıştır. Ayrıca bu belge Sokollu Mehmed Paşa’nın sarayı olarak bilinen konağın mükemmel tanımlamasını içermesi açısından önemlidir. Böylesi bir Osmanlı konağında çalışanlar ve gelen misafirlere yapılan ikramlar için mutfak malzemelerinin çeşitliliği ve miktarları hakkında bilgi edinmek için şu belgeye bakılabilir: TSMA, D.1632. Konakla ilgili satış belgesi İbnü’l-emîn Mahmuk Kemal Beyefendinin de dikkatini çekmiş ve onu Başbakanlık Arşivinde yaptığı tasnif çalışmaları sırasında şu şekilde özetlemiştir:

.....

18 BOA, İE.ADL, 1/19.

19 TSMA, D.1402.

Sokollu Mehmed Paşazâde Bosna Beylerbeyisi İbrahim Paşanın Kabasakal Sinan Ağa mahallesinde 3 taraf-ı tarîk-ı ‘âm ve taraf-ı rabî’isi İskender Paşa Sarayı denilmekle ma’rûf mülkü Ahmed Hân-ı Evvelin vekili Dârüsseâde Ağası Hacı Mustafa Ağa b. Abdülmübîn ‘e bey’ ü teslîm edildi.

İlerleyen yıllarda, (1330/1931) konumuz için önemli sayılabilecek olan diğer bir belgede şöyle geçer:

Adı geçen Kabasakal mahallesinde Rus eski eserler enstitüsüne bağlı bir grup araştırmacı Bizans İmparatoru Constantin dönemine ait Bizans surları ile ilgili tetkikatta bulunmak, bölgenin plânlarını çizmek ve fotoğraf çekmek gayesi ile izin almışlardır. Nitekim O yıllarda İstanbul’da ortaya çıkmış olan yangın sonucunda bazı eski kalıntılar ortaya çıkmış ve bunun üzerine Rus heyeti Yeni Mahalle İshak Paşa ve Kabasakal mahallesinde araştırmalar yapma talebinde bulunmuşlardır.

Kabasakal mahallesi Sultanahmed’de Cankurtaran bölgesinde olduğuna dair belgeler olduğu gibi Camii,zâviyesi ,seyyahlar dergâhı bulunduğu ile ilgili birçok belge de vardır. Esasında İstanbulda bulunan eski mahalle ve sokaklarla ilgili çalışmalar için arşiv belgelerinden yararlanabileceği kanaatindeyim. Böylece günümüzde yaşamıyor olsa bile bu bölgelerin tesbitleri belgeler yolu ile kolaylıkla yapılabilir. Meselâ Kabasakal semti için TSMA.D.5392; BOA.C.EV,188/936; C.MF, 7/323 ve 115/5742; EV.d, 10992; DH.MKT,1570/82 ve 1793/156; İ.OM, 10/33; İ.DH, 507/34513 numaralı belgelere bakılabilir. Bu arada “Vakfiyeleri” de verdikleri hudut tayinleri ve tarifleri dolaysı ile önemlerini gözardı etmemek gerekir.

3. Kızıl Maslak (veya musluk) yakınında ‘Alemî Bey (veya arşivdeki özet okuması ile ‘İlmî Bey) mahallesindeki menzilini ekleri ile ve bahçeleri ile birlikte Sultan I. Ahmed’e “Abdülmennân oğlu Ali Ağanın” 5.000 aded nakd-i tâmmü’l-vezin sikke-i Sultâniye ile meskûke Floriye sattığına dâir Hicrî 1018 Zilka’de/Ocak 1610 tarihli belge. Burada da “el-Hâc Mustafa Ağa” dârüssaade ağası ve padişahın güvenilir vekili (vekîl-i emîni) olarak işlemleri yapan kişi olarak görülüyor. Kendisi dönemin dârüsseade ağası olması yanında en yüksek görevlerden biri olan “Haremeyn-i Muhteremeyn Evkaf Nâzırı” pozisyonunu da elinde tutmaktadır. Şâhitler olarak ağalardan” İsmail Ağa b.Abdülmennân” ve “Mehmed Ağa b.Abdurrahman” görülmektedir.

İşlem sonrası bu gayrimenkuller padişahın mülkiyetine geçmiş bulunmaktadır. Şahitler arasında bu defa Bursa'da Emir Buhari hazretleri evkafının mütevellisi fahrü'l-sâdât "Mustafa b. Seyyid Ali", dârüsseade ağası kethüdası "İskender Ağa b. Abdullah" ve yine "Baş Mimar Mehmed Ağa" ve hâlen muhâsib olan "Derviş Efendi b. Mehmed" ve müteferrika olarak görevli olan "Ahmed Ağa b. Abdülcelil" ve diğer isimler görülüyor. Bu belge bir ev hüccetidir. Bu hüccetin girişinde "El-hamdü lillâhi'llezî şera'a el-bey'a ve'l-şirâe sebeben li'l-nizâm ve ce'ale'l-temlîke ve'l-temellüke vesîleten ilâ husûli'l-merâm gibi alım satım ve mal mülk edinmekle ilgili enteresan görüşler ileri sürülür. Toplumlarda düzenin kurulması ve gayeye ulaşmanın vesilesi olarak görülen alım-satımın ve gayrimenkul edinmenin hukûka uygun bir işlem olduğu belirtilir. Bu tanımlamaların "Osmanlıda mülk edinme yoktu" diyenlere gayet güzel bir işaret olduğu açıktır. Bu belgede Sultan I. Ahmed 'in babası Sultan III. Mehmed'den "şehîd" olarak bahsedilir. Burada padişah adına vekil olarak hareket eden kişi mûtad üzre "Dârüsseade Ağası el-Hâc Mustafa Ağa" görünürse de baba adının "Abdülgaffar" olarak kaydolması ilgi çekiyor. İşlemden görülen şahitler "İsmail Ağa b. Abdülmennân" ve "Mehmed Ağa b. Abdurrahman" dır. Adı geçen darüssaade ağası, aynı zamanda "Haremeyn-i Muhteremeyn Evkafı" nâzırıdır ve kendisinden "mu'temedü'l-südde el-seniyye" olarak bahsedilir. Burada şuna işaret etmek isterim ki dârüssaade ağalığı fevkalade yüksek bir pozisyondur ve padişah başta olmak üzere diğer yüksek zevatın düzenlediği vakıflarda mütevellilerin normalde yıllık mâlî raporlarını sundukları "Nâzır" olarak görülürler. Bu hüccetteki söz konusu edilen yer mahmiye-i Kostantîniyyede "Kızıl Maslak" veya "Kızıl Musluk" denilen yerin yakınındaki Ali Bey mahallesinde yer alan menzil yani evdir. Evin bulunduğu yerin sınırları açıkça belirlenmektedir. Söz konusu ev cümle tevâbii ve levâhıkı ile 5.000 sikke-i sultaniyye ile meskûke floriye padişahın vekili tarafından satın alınmış ve o tarihten itibaren padişahın mülk-i müşterâları yani bedeli ile satın alınmış mülkü haline gelmiştir. Ve yine o andan itibaren yeni sahibi onu İsteddiği ve arzu ettiği şekilde tasarruf etme hakkına sahiptir. Bu durum belgede "keyfe mâ yeşâ'u ve yahtâru" şeklinde ifade ediliyor. Belge (Hüccet) Hicrî tarihle Zilkade ortaları 1018 /1610 yılı şubat ayı ortalarını gösteriyor.

4. İstanbulda, Mahmiye-i Kostantîniyye'de, Kasap İlyas mahallesinden Cafer Ağa kızı Havvâ'nın At Meydanı yakınındaki

nakkaşhânedede babasının yaptırdığı mescidi ve odaları ile enkazını ve pencere demirlerini vekâlet yolu ile Sultan I. Ahmed'in vekiline 6.000 akçeye sattığına dâir Hicrî 1018 Za. sonları /1610 Mart başları tarihli belgedir. Burada adı geçen "Kalender Efendi b.Haydar" bu muhteşem eseri yapmaya niyet eden padişahın binâ emîni olarak tayin etmiş olduğu kişidir. Şöyle ifade edilmektedir:

Padişah hazretlerinin hâlen binâsına şurû' buyurdıkları Câmî'-i Şerîf ve ma'bed-i münîfde binâ emîni ve Câmî'-i merkûm mühimmâtına müteallik umûrda (Câmîi ile ilgili işlerde) vekîl-i şer'ileri olup şikk-ı sâni defterdârı olan zuhr-i erbâbi'l-'izz-i ve'l-iclâl ve fahr-i eshâbi'l-mecd-i ve'l-ikbâl, câmî'u'l-mehâsini'l-'aliyye, hâvî'l-mekârimi'l-seniyye "Kalender Efendi ibni Haydar" mahzarında bil-vekâle ikrâr-ı tav' ve i'tirâf-ı mer'î edip mahmiye-i mezbûrede At Meydanı kurbünde vâki' Nakkaşhânedede müvekkile-i mezbûrenin (Câfer kızı Havvâ) babası merkûm Câfer Ağa binâ ve ihdâs eylediği Mescidin ve odaların enkazını ve pencere demirlerini vekâletim hasebinde zikrolunan Câmî'-i Şerîf için vekîl-i mûmâ ileyh hazretlerine 6.000 akçeye bey' edip kabz-ı semen ve teslim-i mebî' eyledim dedikte gabbe'l-tasdîk vicâhen bu hurûf ketb olundu. Tahrîren evâ'il-i zilhicce'ti'l-şerîfe sene semâniyete aşere ve elf. Hicrî tarih, 1018, Zilhicce başları/1610 yılı Nisan ayı sonları).

Adı geçen Kalender Efendi diğer bazı kayıtlardan anlayabildiğimiz kadarıyla gayet düzgün ve özellikle maliye konularına vukûfu geniş bir zâta benziyor. Zira belgede kendisi için "Umdetü erbâbi'l-izzi ve'l-ikbâl, kıdvetü ashâbi'l-mecd-i ve'l-iclâl, Câmî'u'l-hazâ'ini'l-sultâniyye, Muhassılı'l-emvâli'l-Hâkâniyye, Kalender Efendi b.Haydar el-Defterî" gibi bir tanım yapıyor. Mâlî ve muhasebe konularında derin bilgi sahibi olduğu kesin olan Kalender Efendi Hicrî 1010/ 1601 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman Camii ve külliyesi (Camii, imaret, ambar, türbe vs.) evkafının mütevellisi olarak görülür. Sultan I. Ahmed'in çok itibar ettiği görülen bu kişi anlaşıldığına göre padişahın babası III. Mehmed döneminde de muteber kişiler arasında bir kimse idi. Aynı itibar, I. Ahmed döneminde biraz da artarak devam etmiştir. Nitekim o hicrî 1018/1609 tarihli temliknâmede (alım-satım muamelesinde) şahitler arasında yer alırken cami yapımında binâ emini olarak yer alır. Bu işlem sırasında şahitler olarak bulunanlar "Süleyman Efendi b. Ali, el- mülâzim" ve "Abdülkadir b. Abdünnebi" isimli kişilerdir. Belge sonunda ise birkaç imza daha görülüyor. Bunlar Padişahın

kapı görevlileri (el-bevvâb el- Sultânî) “Abdüllatîf b. Abdülmennân”, “Ali Bey b. Abdullah” gibi mühtedi oldukları adlarından açıkça anlaşılakta olan kişilerdir. Anlaşıldığı kadarıyla bu dönemlerde özellikle balkan kökenli mühtedîler sarayda önemli pozisyonlarda bulunmakta idiler. Bu belgede dikkati çeken önemli nokta satış rakamının 6.000 akçe gibi az bir miktar olmasıdır. Bundan anladığımızı göre alınan yer oldukça küçük bir mekândır.

5. Cami inşaatının bitimine bir yıl gibi bir süre kaldığında camii ekinde yer alacak yani ileride teşekkül edecek külliyeinin diğer parçalarının inşaatlarına başlandığını görüyoruz. Buraların yapımı için yeni istimlâkler ve yeni satın almaların gerektiğini aşağıdaki belgelerden anlıyoruz . 5 ve 6 numaralı paragraflarda bu yeni inşaatlar için gerekli yerlerin istimlâk ve satın alma olayları ile ilgili belgeleri görürüz. Bu söz konusu binaların yapımı için tayin edilen “Binâ Emîni”, “Bostancıbaşı Hüseyin Ağa b. Abdülmennân” dır, yani yine diğerleri gibi bir mühtedi. Yer alımları bu defa bu zatın huzurunda (mahzarında) tamamlanır. Bu da bize gösteriyor ki binâ eminleri yapılacak olan yapıların yer temininden başlayarak her adımından haberdâr olup, her işlemde yetki sahibidirler. 5 nolu belge “Yusuf Ağa”nın “Nahilbend mahallesinde” bulunan mülkünü, yaptırmaya başladığı “Bîmâr-hâne” ve “İmâret” için Sultan I. Ahmed’in vekiline 360.000 akçeye sattığına dâir belgedir ve Hicrî 1025, evâ’il-i Şevvâl /1616 yılı Ekim ayının ilk yarısı tarihini taşımaktadır. Böylece bu işlem sonrasında proje 1122 zira’lık bir yer kazanmıştır. Nahilbend mahallesi belgelere göre Küçük Ayasofya Camii’nin civarı olarak gösterilmektedir (BOA. BEO,952/71372 , Tarih 1314/1896).

6. Yine At Meydanında yapılmaya başlanan “Bîmâr-hâne” ve “İmâret” için “Ahres Ali Ağa b. Abdullah” emlâkından 60.000 akçeye alındığını gösteren Hicrî 1025 / 1616 tarihli belge. İşlemler “Bostancıbaşı Hüseyin Ağa b. Abdülmennân” hazretleri huzurunda cereyan etmiş olup şöyle denilmektedir:

Padişah hazretleri mevzi’-i merkûmda binâsına şurû’ buyurdıkları “Bimâr-hâne” ve “İmâret” in arsalarında mesâha olmamakla tevsi için civarında vaki’ olan menâzil iştirâ olunmak lazım olmağın müvekkilem mûmâ ileyh, “Ahres Ali Ağanın emlâkından” Nahilbend mahallesinde vâki’ tûlen ve arzen hesab-ı satrancî üzere 385 zira arsa üzere mebni olup bir tarafı... mescidi vakfi ve etraf-ı selâsesi tarik-i ‘âm ile mahdûd olan

menzil zikrolunan “Bîmârhâne” ve “ İmâret” in civarında vaki olmakla bi-cümleti’l-tevâbi’ müşârun ileyh “Hüseyin Ağa” hazretlerine vekalet-i mahkiyem hasebi ile 60.000 akçeye bey’-i bât-ı sahîh-i şer’î ile bey’ edip onlar dahi vech-i meşrûh üzre iştira ve kabul ettiklerinden sonra semmen-i merkûm 60.000 akçeyi yedinden bi’l-temâm alıp kabz eyledim, bir akçe bâkî değıldir.Ba’de’l-yevm menzil-i merkûm Padişâh-ı müşârun ileyh hazretlerinin mülk-i müşterâsıdır, “keyfe mâ- yeşâ” sâir emlâki gibi mutasarrıf olsunlar dedikte mukır merkûmu ikrar-ı meşrûhunda emîn-i müşârun ileyh hazretleri vicâhen tasdik edecek “mâ- hüve’l-vâkı” kebt olundu.Tarih; Evâ’il-i Şevvâli’l-mükerrem,1025/1616). Bu işlem neticesinde projeye 385 zira’ kadar bir yer kazandırılmıştır. Bahsi geçen Nahilbend mahallesi ise Küçük Ayasofya civarındadır (BOA.BEO, 952/71372, Belge tarihi; 1314/1896).

7. Târih 1026 yı göstermektedir ve Sultanahmed camii ve külliyesi bitmek üzeredir. Bu belgede inşaatın “Binâ Emîni” olarak “İdris Ağa b. Ali” adlı bir kimse görülmektedir. Bu işlemde malını satan kişi olarak söze başlayan Hüseyin b. Mustafa bölgede bulunan “Davud Paşa” mahallesi ile “Ali Fakîh” mahallesindeki mülklerini 85.000 akçe karşılığında sattığını ifade eder. Padişahın müvekkili “İdris Ağa” vekâleten işlemi bitirir ve mülkü satın alır. Belge tarihi Hicrî 1026 /1617 Haziran olup satılan yerin Sultanahmed camii yakınında olduğu anlaşılmaktadır. Böylece yeni alınan yer Caminin arsasına katılır.

8. Bölgede önceden tesis edilmiş olan Ayasofya Camii vakfına bağlı gelir getirici mahiyette birçok yer vardır. Bunlardan birkaç tanesinin onu kiralama yolu ile kullanmakta olan kişilerden devren teslim alındığı bilinmektedir. Burada gördüğümüz belge de buna bir örnek olarak ele alınabilir. Belge özetle şöyle demektedir; “Se’âdetlu ve ‘azametlu Pâdişâhımız hazretlerinin hâlen binâsına şuru’ buyurdıkları Cami’-i şerîf ve ma’bed-i latîf civarında olup “Arslanhâne” yanında olan Ayasofya-i Kebîr evkafı müste’cirlerinden “ferâgat “ olunan dekâkînin temessükâtıdır”. Belge şöyle devam eder: “Mahrûse-i İstanbul’da Kara Kadı mahallesinde sâkin iken vefat eden Mahmûd Bey b. İsmail nâm Bevvâb-ı Sultânînin sulbiyye kızları ve veraset yolu ile mirasçıları Emine ve Ayşe ve tarik-ı şer’î üzre vesâyeti sâbite olan Fatma Hatun binti Hüdâverdi Hatun tasarrufunda olan 2 dükkan ile Hamam muhammen bedelleri mukabilinde ve binâ emîni ve Padişahın vekili Kalender Efendi b. Haydar tarafından satın alınarak Sultan I.Ahmed Camii ve külliyesine ilhak edildiği...” ve anlaşıldığı

üzre adları geçen kimselerin tasarrufunda olan dükkânlar bedelleri karşılığında alınarak projeye katılmıştır.

Ayrıca bu belgede şahitler huzurunda tanzim olunan temlik-nâmeleri buluyoruz. Buralardaki benzer ifadelerle göre yine “Sultan I. Ahmed’in binâ ettirmekte olduğu camii için vekili olan Şıkk-ı Sâni defterdârı Hüseyin huzurunda Kapıcıbaşı müteveffa Mahmud Bey b.İsmail’in vârislerinden satın aldığı hududu muayyen Otlukçu dükkânı ve Arslan Hanın altındaki bodrum, sahibi olan vârislerinden alınmışlar” ve projeye katılmışlardır.

9. Burada görülmekte olan belge bir işyerinin satın alınması olayıdır ve şöyle ifade edilmektedir: “Sefer Ağa’nın kızından sa’âdetlü pâdişahın binâsı için alınan kireçhânenin hüccetidir”. Bu kısımda küçük ölçekte dört işlem görülüyor. Bunlar otlukçu dükkânı, bezirhâne, bir hamamın külhan yeri gibi mekânlardır. Bu işlemlerde öne çıkan şahıslar arasında önceki işlemler adı geçmiş olan ve artık iyice tanıdığımız “Kalender Efendi b.Haydar” ve şahitler olarak “İbrahim Bey b. Abdullah” ve “Muhammed Bey b. Mustafa” olurken belgenin nihayetinde görülen 3 şahitten ikisi “İskender Ağa b. Abdülmennan” ve “Umdetü’l-a’yân Mehmed Ağa b. Abdurrahman” gibi devşirme mühtediler oldukları açıkça belli olan kişiler ortaya çıkıyor. Bütün bu işlemlerde baş aktör olan “Kalender Efendi b. Haydar” hakkında şöylelesı dikkat çeken bir tarif ve tanıtım ortaya çıkıyor:

Se’âdetlü ve ‘azametlü Pâdişâh-ı sa’âdet destigâh-ı ebbedeh’llâhü tealla ve ebkâhu hazretlerinin binasına şuru’ buyurdukları Cami’-i şerif ve ma’bed-i münife müteallik umûra vekâlet-i mutlaka ile vekilleri olup Şıkk-ı Sâni Defterdârı olan kıdvetü erbâbi’l-mecdi ve’l-ikbâl, câmi’u’l-mehâsin ve’l-hısâl el-mahfûfu bi-sunûfi’l-‘avâtıfı’l-meliki’l-ekber Kalender Efendi b. Haydar.

Hamam Külhanı yerinin satın alınması ile ilgili 1018 hicrî tarihli bu son belgenin şahitleri arasında dört önemli şahsiyet görülüyor ki bunların en önemlisi olanı Mehmed Ağa’dır ve bu Mehmed Ağa bizlere “dergâh-ı âli” de yani pâdişahın dergâhında baş mimar olarak tanıtılıyor: “Fahru’l-emâsili ve’l-akrân Mehmed Ağa, Ser-mi’mârân-ı Dergâh-ı Âli”. Cami açılışı sonrasında değişik tarihlerde vakfa ek gelir sağlamak gayesi ile bir takım yerler alınarak gelir getiren vakıflar

(musakkafât) kısmına eklenir. Bunlar genelde arazîler ve kıymetli arsalar üzerine yapılan dükkânlardır²⁰.

B. Binâ Emîni tayini ve malzemelerin hazırlanması

Sultanahmed Camii ve külliyesi içinde yer alan imâret, dârü'l-kurrâ, dârü'l-hadîs, dârü'l-Şifâ ve dârü'l-şifâ mescidi gibi yapıların yapımında kullanılan mermer direkler, çiviler, tuğla, ateş taşları ve kireç gibi malzemeler ve bunların taşıma ücretleri ile ilgili özellikle Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde sayısız belgeler vardır. Bunlardan bir kısmına ulaşmak dijital ortama aktarılmış olmaları sayesinde araştırmacılar için oldukça kolay duruma gelmiştir. Ancak diğer bazı belgelerin varlıkları hakkında sadece özetlerden yararlanmamız mümkün olabiliyor. Yine aynı konuda cami ve külliyenin yapımında görev üstlenmiş olan lağımcılar, iskele kuranlar, neccarlar (marangozlar), hamallar ve arabacılar yapılan ödemelerin özenle tek tek ele alındığı belgeler ve inşaat malzemeleri için yapılan harcamalar bu belgelerde bulunmaktadır²¹. Bunlardan kısa bir örnek görebilmek için diğer bir belgedeki şu ifadelerle bakılabilir:

Zimmet oldur ki ; Fermân-ı 'Âlî üzre Hasköy'de Dâvûd Ağanın bahçesinden alınıp Tersâne Sarayı bahçesine gelince ve yine Saraydan Tersâne Divânihânesi önünde Çeşmeye gelince ve dahî Çeşmenin ve Hazînesinin ve Terazlarının cümle bahâ-i Kereste ve Mismârı ve Seng-i mermer ve Kûfekî ve Moloz ve Kurşun ve Demir Kenet ve Tuğla ve Kiremit ve Kireç ve Horasan ve Künân ve ücret-i üstâdiye ve ırgâdiye ve hammâliye vesâir mühimmâta lâzime müfredât defteri mûcibince harc u sarf olunan akçeyi beyân eder. Tarîren fi şehr-i Muharrem, 1026 /1617).

Yine aynı belgede su yolları için şöyle bir ifade yer alır: “Mühimmât-ı Râh-ı Âb ve Mesârif-i 'an akçe-i berâ-i Râh) ve taştan hamam yaptırılmak için verilen paralar tafsilatlı olarak bu belgede kaydedilmiştir”²². Cami ve külliyenin yapılması ve eklerinin tamamlanması 7.5 yıl gibi bir hayli uzun sürmesi dolayısı ile inşaatı tayin edilen binâ

.....

20 BOA, HAT, 1628/42 numaralı ve 1255/1839 tarihli belge.

21 TSMA, D.8002 ve ekleri; D.3684 ve ekleri.

22 TSMA, D.5115.

emînlerinin birden fazla oldukları görülüyor. Bunlar Kalender Ağa (sonradan Kalender Paşa) Hüseyin Ağa ve nihayet İdris Ağa'dır.

C. Cami açılışı ve bu münasebetle dağıtılan hediyeler

Cami inşaat 7 sene 5 ay 6 gün sonrasında büyük bir merasimle bir Cuma günü, yani tam olarak hicrî 1026 yılı, 4 Cumâdâ'l-âhîre / 9 Haziran, 1617 tarihinde açıldı. Merâsim için cami avlusuna otâğ-ı hümayûn kuruldu. Devlet erkânına ziyafet verildi ve ziyafet sonrası vüzerâ, ulem ve sulahânın duaları ile başlanan olayın topluma hayırlı olması doğrultusunda cenab-ı haktan niyazlarda bulunuldu. Devlet erkânı ve diğer eşrafa bu güzel münâsebet için hazırlanmış olan 1.000 kadar hil'at ve değişik hediyeler in'am u ihsan edildi²³. Bu güzel münâsebetle Haremeyn'deki, yani Mekke-i Mükerrreme ve Medîne-i Münevvere'deki a'yân ve eşraf unutulmadı. Mekke Emiri ve onun aile efradı şeriflere, sâdâta, her iki haremde ve medreselerde görev yapan müderrislere, meşâyihe, Şeyhulharemlere hil'atlar ve bol bol hediyeler gönderildi. Özellikle Haremeyn'e gönderilen hediyeler hakkında ve gönderildiği kişiler hususunda detaylı bilgiyi belgelerde bulabiliyoruz²⁴. Özellikle bu bölüm Osmanlı Devleti'nin Hicaz bölgesi yönetimine ışık tutar. Ayrıca Osmanlı Devleti yönetimi sırasında bölgedeki sosyal hayat ve eğitim hayatı ile ilgili araştırma yapanlar için önemli detay bilgileri yakalamak mümkün olabiliyor. Daha doğrusu araştırmanın her bölümünde sunulan belgeler incelendiğinde Osmanlı Devleti kültür ve medeniyeti ile ilgili birçok gerçeği yakalamak ve tarihin az da olsa karanlık bazı noktalarını aydınlatmada yararlı olacaktır düşüncesindeyim. Aşağıda cami ve külliye'nin açılışı münasebetiyle dağıtılan hediyeleri ve onların kimlere verildiği, bu hediyelerin türleri tek tek veriliyor. Özellikle Hicaz tarafına gönderilen hediyeler ile ilgili olan belgede şöyle bir önsöz göze çarpar²⁵.

Se'âdetlü ve 'azametlü Pâdişâh-ı 'âlempenâh (halledet hlâfetühû ilâ yevm'l-hisâb) hazretlerinin binâ buyurdıkları cami'-i şerîfin itmâmı müyesser olup erkân u a'yân ve 'ulemâ ve sulahâya hil'at-i fâhireler ve

.....
23 *Kronoloji*. III / 265.

24 TSMA, D. 8002 ve ekleri; D. 5118 / 1.

25 TSMA, D. 5118 / 1.

bî-had 'atâya in'âm u ihsanları olup ve deryâ-yı 'atâ- bahşları cûş edüp Mekke-i Mükerrerede husûsan Şerîf hazretlerine ve birâderlerine ve sâ'ir evlâd-ı şürefâya ve sâdâta ve 'ulemâ ve sulahâ ve meşâyıha hil'at-i fâhireler ve murabba' sûflar ve 'atâyâ-yı haseneler irsâl buyurulan esâmi defteridir ki zikr olunur.

Bu vecîz girşten sonra hil'atler ve sâ'ir hediyeler gönderilen şeriflerin adları tek tek anılmakta ve Mekke Emîri olan Şerîf İdris'e olan yakınlıkları belirtilmektedir. Bu bilgilerin Mekke Emîrleri olan şeriflerin ve diğer şerifler ve seyyidlerin soy kütüklerinin ortaya çıkarılmasında yararlı olacağı kesindir. Ayrıca Mekke ve Medîne'de o dönemde yaşayan ve bölgenin sosyal yapısı içinde etkili olan ilim adamları, sâlih kişiler (sulahâ), ve şeyhler (meşâyih) hakkında bilgi için önemli kaynak oluşturur. Bu hediye listelerini vermeye başlamadan önce hediye cins ve adedlerinden bahsedelim:

Sa'âdetlü ve 'adâetlü Pâdişâh-ı Alempenâh hazretleri müceddeden binâ buyurdıkları Câmî-i şerifleri hayr ile itmâmı müyesser oldukta Hazret-i Resûlullâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem hazretlerine ta'zîmen Mekke-i Mükerrerede ve Medîne-i Münevverede ve İstanbul'da olan şürefâ ve sâdâta giydirmek için diktirdikleri hil'at sûflardır ki zikr olunur.

A. Kâbeye gidecekler

1. Sûf kaftan, a'lâsı: 128 aded (beher kaftan fî 1939 dan 2 yük 48.192 akçe).
2. Sûf kaftan evsat: 72 aded (beher kaftan fî 1606 akçeden 115.630 akçe).
3. Yekûn kaftan: 200 aded (3 yük 63.825 akçe).
4. 29 aded içeriden verdikleri serâser hil'atlerin terzi harcı ve kutnî astarlık ve üstâdiye fî 608 akçeden (belge dili ile altı-şar yüz sekizer akçeden).
5. Cem'an Ka'be-yi şerîfe gidecek: 3 yük 81.457 akçe (rakamla 381.457 akçe).

B. İstanbul'da sâdât için hazırlanan esvabdur ki zikr olunur

1. 32 'aded sûf kaftan: beher kaftan fî 1.000 akçeden 32.000 akçe
2. 61 sûf alındı: fî 7 şer yüz akçeden 42.700 akçe.

3. 400 'aded muhayyer kaftan alındı: fî 3 er yüz otuzar akçeden.
4. İçeriden verdikleri: 7 'aded sûf, terzi harcı ve üstâdiye; 2600 akçe.
5. Cem'an kaftan aded: 500 (2 yük 9.300 akçe).
6. Kapama-i Merdâne: aded 100 (fî 175 erden , 17.500 akçe).
7. Kapama-i Zenâne: aded 100 (fî 130 ar akçeden 13.000 akçe).
8. 2 yük 39.800 akçe: cem'u'l-cem' 6 yük 21.257 akçe.

Hicaz tarafına gönderilen hediyeler ile ilgili olarak belgede şöyle bir önsöz vardır:

Sa'âdetlü ve 'azametlü Pâdişâh-ı 'Âlempenâh (halledet hilâfetuhû ilâ yevmi'l-hisâb) hazretlerinin binâ buyurdukları cami'-i şerîfin itmâmı müyesser olup erkân ü a'yân ve 'ulemâ ve sulehâya hil'at-i fâhire ler ve bî-had 'atâyâ in'âm u ihsânları olup ve deryâ-yı 'atâ-bahşları cûş edüp Mekke-i Mükerrermede husûsan Şerîf hazretlerine ve birâderlerine ve sâ'ir evlâd-ı Şürefâya ve sâdâta ve 'ulemâ ve sulehâ ve meşâyıha hil'at-i fâhireler ve murabba' sûflar ve 'atâyâ-yı haseneler irsâl buyurulan esâmî defteridir ki zikrolunur²⁶.

Bu vecîz başlıktan sonra hil'atlar vs. hediyeler gönderilen şeriflerin adları şu şekilde yer almaktadır ki bu liste aynı zamanda o dönemde Mekke'deki şerifler hakkında bize bilgiler verir. Bu bilgilerin Mekke şerifleri soy kütüklerinin belirlenmesinde yararlı olacağı açıktır. Ayrıca Mekke ve Medine'de o dönemde yaşayan ulemâ (ilim adamları), sulehâ ve meşayih hakkında bilgi edinebilmek için zengin bir kaynak teşkil eder.

I. Mekke-i Mükerrermede Şerifler ve Seyyidlere gönderilenler

A) Evlâd-ı Şerîf Hasan Ebû Nüme, Emîr-i Mekke-i Mükerreme sâbıkan (Mekke-i Mükerreme eski emîri). 1) Şerîf Seyyid İdrîs (Emîr-i Mekke hâlen) İki kıt'a, serâser som altın, düğüm meşin semmur kaplı hil'at, bir aded. 2) Seyyid Abdullah (Birâder-i Seyyid İdrîs), hil'at, bir aded. 3) Seyyid Abdü'l-mün'im (Birâder-i Seyyid İdrîs), hil'at bir aded. 4) Seyyid Adnan (Birâder-i Seyyid İdrîs), Hil'at,

.....

26 TSMA, D.5118/1.

bir aded. 5) Seyyid Mürtezâ (Birâder-i Seyyid İdrîs), Hil'at, bir aded. 6) Seyyid Cûdu'llâh (Birâder-i Seyyid İdrîs), hil'at, bir aded. 7) Seyyid Berekât (Birâder-i Seyyid İdrîs), hil'at, bir aded. 8) Seyyid Abdü'l-Hâris (Birâder-i Seyyid İdrîs), hil'at, bir aded. 9) Seyyid Mansûr (İbn Seyyid Ebû Nüme), Pîr-i Fânî olmuş, hil'at, bir aded.

B) Evlâd-ı merhûm Seyyid Hüseyin İbn Seyyid Hasan. 1) Seyyid Muhsin İbn Seyyid Hüseyin (Emîr-i Mekke ber vech-i iştirâk ma'a Seyyid İdrîs hâlen), Som serâser iki kıt'a. 2) Seyyid Zeynel-'Abidîn (Birâder-i Seyyid Muhsin), hil'at, bir aded.

C) Evlâd-ı merhûm Seyyid Ebû Tâlib İbn Seyyid Hasan (Emîr-i Mekke sâbıkan). 1) Seyyid Ali İbn Ebû Tâlib, Hil'at, Som serâser, bir aded. 2) Seyyid Affân İbn Seyyid Ali, Hil'at, Som serâser, bir aded. 3) Seyyid Muhammed İbn Seyyid Abdü'l-muttalib İbn Seyyid Hasan Hil'at, som serâser, bir aded.

D) Evlâd-ı Seyyid Berekât İbn Seyyid Ebû Nüme.1) Seyyid Râşid İbn Seyyid Berekât, hil'at, som, bir aded. 2) Seyyid İbrâhîm (Birâder-i Seyyid Râşid), hil'at, som serâser, bir aded. 3) Seyyid 'Amr (Birâder-i Seyyid Râşid), hil'at, som serâser, bir aded.

E) Evlâd-ı Seyyid Râcih İbn Seyyid Ebû Nüme. 1) (rutubet nedeniyle ismi okunamadı) Seyyid Râcih'in oğlu, hil'at, som serâser, bir aded. 2) Seyyid Müneccid (birâder-i Seyyid Râcih), hil'at, som serâser, bir aded.

F) Evlâd-ı Seyyid Sukbe İbn Seyyid Ebû Nüme. 1) Seyyid Dahl İbn Seyyid Sukbe, Hil'at, som serâser, bir aded. 2) Seyyid Megâmîs (Birâder-i Seyyid Ebu'l-Kâsım İbn Seyyid Dahl), Hil'at, som serâser. 3) Seyyid Katâde ibn Seyyid Dahl, Hil'at, som serâser, bir aded. 4) Seyyid Berîşe (Birâder-i Seyyid Dahl), som serrâser, bir aded.

G) Evlâd-ı Seyyid Beşîr İbn Seyyid Berekât. 1) Seyyid Ebu'l-Kâsım İbn Seyyid Beşîr, Hil'at, som serâir, bir aded. 2) Seyyid Mübârek (Birâder-i Seyyid Ebu'l-Kâsım, Hil'at, som serâir, bir aded. 3) Seyyid Hûdân (Birâder-i Ebu'l-Kâsım). 4) Seyyid Hayrât (Birâder-i Seyyid Ebu'l-Kâsım). 5) Seyyid Berekât (Birâder-i Ebu'l-Kâsım). 6) Seyyid Beşîr (Birâder-i Seyyid Ebu'l-Kâsım). 7) Seyyid Zâfir (Birâder-i Seyyid Ebu'l-Kâsım). 8) Seyyid Muzaffer (Birâder-i Seyyid Ebu'l-Kâsım) gibi şeriflere birer aded baştanbaşa som altın

işlemeli hil'at hediye olarak göndermiştir. Yekün Serâser som has 35 aded hil'at olmaktadır.

Evlâd-ı Şurefâ der Mekke-i Mu'azzama: Toplam olarak 28 aded serâser hil'at gönderilmiştir.

II. Mekke-i Mükerrermede olan 'Ulemâ ve Sulehâ ve meşâyih

Bu bölümden önemli bilgiler elde edilebilir. 1026 /1617 yılında Mekke-i Mükerrede'de dînî hayat, eğitim ve bunun gibi bilgiler yanında Kâbe'de Harem-i Şerif'deki görevliler ve buna benzer birçok bilgilere ulaşabiliriz. Şimdi sırasıyla hediye gönderilen şahısları görelim. Bunlara şeriflere gönderilen hil'atlerden bir derece alt düzeyde birer hil'at ve sevb sûf (yün elbise) gönderdiğini görüyoruz.

- 1) Mevlânâ Mekke-i Mükerrede kadısı.
- 2) Şeyhu'l-harem Hüseyin Ağa.
- 3) Nâ'ib-i Harem-i Şerif Abdürrahman Efendi.
- 4) Kabe-i Muazzamayı açan Şeyh Abdullah.
- 5) Ka'bede müezzinlerin başı ve ser mahfil ve du'a-gûy Abdülmuiz.
- 6) Makâm-ı Hanefide Hatip ve İmam Mehmed Efendi feyzî-zâde Mekke-i Mükerrede oturan Mevlânâ Ahmed Sâdık Efendi (Taşkendî Şeyh Ahmed Sâdık Efendinin oğludur).
- 7) Hanefî Müftüsü Abdurrahman Efendi.
- 8) Şafi'î Müftüsü Ömer Efendi.
- 9) Mâlikî Müftüsü ve İmâm-ı Makam-ı İmam-ı Şâfi'î Kadı Necmeddîn.
- 10) Hanbelî Müftüsü ve İmâm-ı Makam-ı Şâfi'î Kâdî Ebûbekir.
- 11) Hatîb ve İmâm Mevlânâ Muhammed İbn Mevlânâ Ferec.
- 12) Şafi'î Hatîb Kâdî Yahyâ ibn Su'âd.
- 13) Şafi'î Hatîb Kâdî Muhammed ibn Abdülmu'tî.
- 14) Hanefî Hatîb Şeyh Mahmûd.
- 15) Makâm-ı Hanefide İmâm Şeyh 'Îsâ.
- 16) Şafi'î Hatîb Kâdî Salâhuddîn.
- 17) Makâm-ı Mâlikide İmâm Kâdî Tâcüddîn.

- 18) Makâm-ı Mâlikîde Kâdî Muhammed ibn Abdülhak evladı.
- 19) Hanbelî makâmında İmâm Kâdî Abdullâh.
- 20) Hanbelî makâmında İmâm Şeyh Muhammed.
- 21) Makâm-ı Şafi'îde İmâm Şeyh Muhammed b. Abdullah.
- 22) Makâm-ı Şafi'îde İmâm Abdülkâdir.
- 23) Makâm-ı Hanefîde İmâm Şeyh 'Abdülazîz.
- 24) Harem-i Şerîfde Terâvîh İmâmı ve Müderris Şeyh Abdurrahmân.
- 25) Harem-i Şerîfde Terâvîh İmâmı Seyyid Şeyh Sâdık.
- 26) Harem-i Şerîfde Şeyhu'l-kurrâ Şeyh Muhammed.
- 27) Şafi'î makâmında baş müezzin Muhammed b. Ahmed.
- 28) Merhum Vezîr Hasan Paşa adamlarından Devlet Ağa.
- 29) Makâm-ı Şafi'îde İmâm Muhammed ibn Ebu'l-nevm.
- 30) Makâm-ı Şafi'îde İmâm Radıyu'l-dîn.
- 31) Makâm-ı Şafi'îde İmâm Abdullâh.
- 32) Şeyhulharem Ağa Şakîk.

III. Mekke-i Mükerrermede olan Meşâyih

- 1) Şeyh Muhammed der mevlid-i hazret-i risâletpenâh.
- 2) Mekke-i Mükerrermede Şeyh Ahmed ül-Bedevî.
- 3) Şeyhü'l-A'râbî.
- 4) Şeyh 'Amûdî.
- 5) 'Acem Şeyhi Şeyh Ömerî Şecerî Ebu'l-Gays el-merhûm.
- 6) Şeyh Cüneyd.
- 7) Şeyh Abdülkâdir.
- 8) Şeyh Muhammed ibn Tavâşî.
- 9) Şeyh Muhammed Bâ- Fakîh.
- 10) Şeyh Muhammed Bâ- Fakîh'in kardeşi Seyyid Abdullâh.
- 11) Harem-i Şerîfde Hadîs-i Nebevî okuyucusu (Kârii) Şeyh Hâlid.
- 12) Şeyh Ahmed Fârig-i dünyâ musallî (masalî) der makâm-ı hatîm.

- 13) Hâcehâ-i mektebhâ-i evvel 4 nefer beher nefer fî birer sevb-i sûf.
- 14) Âsitâne Ağalarından Dârüssaade Sancaklı Ali Ağa'ya.
- 15) Reîsü'l-müşiddîn (Su yolcularının başı) Hamza Efendi der Harem-i Şerîf.
- 16) Ağayân: Atık Ağaların Harem-i Şerîf'de olanına 12 neferine varınca her birine birer Sûf, mâ-adâ kalan Ağaların mâ-beyinlerinde 30 sikke tevzî oluna(30 Hasene).
- 17) Ak Mustafa Ağa'an Ağayân-ı Dârüssaade kâri-i mevlûd-i şerîf-hân der Mekke-i Mükerrreme nâ'ib-i ferrâş-ı hazret-i el-hâci Mustafa Ağa , Ağâ-yı Dârüsse'âde , bir sevb-i sûf.
- 18) Kâbe-yi Mükerrreme'de hazret-i Ebûbekir radiyallâü anhu türbe-i şerîflerinde mevlûd oldukta türbedârına bir sûf sevb.
- 19) Hacı Yunus, Kethüdâ-yı Şeyhu'l-harem.
- 20) Şam Emîr-i Haccı.
- 21) Yemen Emîr-i Haccı.
- 22) Cidde Emîni Ali Ağa'ya.
- 23) Kâbe-yi Mükerrreme'de su yollarına " Nâzır" olan Mütferrika Süleyman Ağa'ya.

IV. Mekke-yi Mükerrremde olan "Hüddâm-ı Harem-i Şerîfe" için olan tasaddukâtı beyân eder:

1. Makâm-ı Şâfi'î ve Hanefî'de müezzinîn ve mükebbirîn ve ihtiyâr-ı vâcibü'l-ziyârelerine 14 nefere varınca her birine birer sûf verile.
2. Müezzinîn ve mükebbirînin sûf gitmeyenlerine 30 sikke-i hasene mâbeyinlerinde tevzi oluna.
3. Müşiddîn-i Harem-i Şerîf'den mevcûd olanlara ve müteadid müşid olanlara ancak bir nefer hesabı üzre 60 sikke-i hasene verile.

Tâ'ife-i Şeybî 30 hasene; Tâ'ife-i Sâhib-i Derece 30 hasene; Ferrâşîn-i 'Atık ve Cedîd 30 hasene; Vekkâdîn-i Harem-i Şerîf 20 hasene; Sıbyân-ı Mektebihâ 200 nefer için, 200 hasene, birer altın mâbeyinlerinde tevzi oluna; Atıyyesi olmayan fukârâyâ 170 hasene tevzi oluna; Kâtib-i Harem-i Şerîf Mahmûd Efendi Sürre Defterleri'ni beyaz edip

emekdâr ve hizmet sebkâat etmeğın bir sûf sevb verile; Cebel-i Ebû Kubeyse de sâkin Dervîş Yusuf el-müşidd-i mezbûre-i sâ'ire verilen ta-saddukâtta verile.

Tahrîren; fî evâsıtı Recebî'l-Mürecceb li-seneti sitte 'işrîn ve elfro26/1617 yılı Temmuz ayı ortaları.

Aynı belgenin (yani TSMA,D. 5118/1) in devamında Medîne-i Münevvere'ye gönderilen hediyelerden bahsedilir ki bu da bize o dönem Medîne yaşamından bize kesitler sunar:

Seadetlü ve azametlü Pâdişâh-ı 'Âlempenâh hazretleri binâ buyurdıkları Cami'-i Şerîfin 'avn-i hakla itmâmı müyesser olup cümle erkân u a'yân ve hazarât-ı 'ulemâ ve sulehâ ve sâdât ve meşâyih'e hıla'-ı fâhire ve 'atâlar bahşîş edüp husûsen haremeyn-i muhteremeyn eşrâf ve sâdâtına küllî ihsanlar edip hıla'-ı fâhireler ve haseneler 'atâ buyurup Medîne-i Münevvere a'yân ü eşrâfına dahî irsâl buyurulan hıla'-ı fâhire ve sûflar ve 'atâ olunan esâmîlerin defteridir ki zikr olunur²⁷.

V . Medîne-i Münevverede olan 'ulemâ ve sulehâ ve meşâyih:

- 1) Mevlânâ Kâdî Efendi, Serâser bir hil'at
- 2) Nâ'ib-i kâ'im- makâm-ı şerîf der silsile-i Hüseyinî der Medîne, Serâser bir hil'at.
- 3) Şeyhu'l-harem İbrahim Ağa der Medîne-i Münevvere, serâser bir hil'at
- 4) Nâ'ibü'l-harem Ömer Ağa der Medîne-i Münevvere, serâser bir hil'at
- 5) Hazînedâr-ı Harem-i Şerîf Muhammed Ağa, serâser bir hil'at
- 6) Mevlânâ Mehmed Efendi ibn Molla , Ferrâş-ı kâ'immakâm-ı hazret-i Pâdişâh-ı 'âlempenâh, serâser bir hil'at.
- 7) Medînenin Kale Ağasına, serâser bir hil'at.
- 8) Medîne-i Münevverede Atlılar Ağasına, serâser bir hil'at
- 9) Harem-i Şerîf müderrisi Şeyh Abdullah, bir sûf sevb
- 10) Şeyh Ahmed Hafâcî, Şâfi'î Müftü ve Müderrisi, bir sûf sevb

.....
27 TSMA,D. 5118/1.

- 11) Mustafa Ağa, ‘an Agayân-ı Dârüssaade, Nâzır der
‘İmâret-i Murâdiye (muhtemelen kurucusu Sultan III.
Murat) bir sûf sevb
- 12) Ca’fer Ağa, tabi’-i merhûm Hızır Paşa, bir sûf sevb
- 13) Ahmed Ağa, tâbi’-i Selman Ağa, bir sûf sevb
- 14) Yukarı kapıdan Çıkma Ali Ağa, ‘an Agayân-ı Dârüsse’âde,
bir sûf sevb
- 16) İbrahim Efendi, der Medrese-i Ebûbekir Efendi, r.a., bir
sûf sevb
- 17) Hacı Mustafa, Kuloğlu , Teberdâr-ı Medine, bir sûf sevb
- 18) Seyyid Süleyman, nâ’ib-i ferrâş-ı hazret-i Ağa-yı
Dârüsse’âde, bir sûf sevb
- 19) Medîne-i Münevverede Lala İsmail Ağa kemañçe ‘an
Agayân-ı Dârüsse’âde, nâ’ib-i ferrâş Hacı Sinan Efendi,
bir sûf sevb.
- 20) Eyyûb, Hoca-i gılmânân-ı Aga-yı Dârüssaade hazret-i
el-Hacı Mustafa Ağa, bir sûf sevb.
- 21) Hüseyin Efendi , İmâm-ı merhûm Halil Paşa, Nâ’ib-i
Ferrâş Hasan Çelebi, bir sûf sevb.
- 22) Medîne-i Münevverede Hanbelî Müftüsü Şeyh Ahmed,
bir sûf sevb.
- 23) Seyyid Ebu’l-ferec, Hatîb ve İmâm Şafi’î, bir sûf sevb.
- 24) Mustafa Ağa yukarı kapıdan çıkma, bir sûf sevb.
- 25) Seyyid ‘Abdülhak, el-İmâm, bir sûf sevb.
- 26) Şeyh Muhammed ‘Örfî, el-Hatîb, bir sûf sevb.
- 27) Şeyh Muhammed Hacer, el-Hatîb, bir sûf sevb.
- 28) Abdüllatîf, İmâm Mâlikî, bir sûf sevb.
- 29) Şeyh ‘Abdullah İmâm-ı Kubbetü’l-İslâm, bir sûf sevb.
- 30) Mevlânâ Kâsım Efendî, bir sûf sevb.
- 31) Şeyh ‘Abdülkâdir, Hatîb ve İmâm Mâlikî, bir sûf sevb.
- 32) Ca’fer Efendi, kâri-i Hadîs-i Şerîf ve Mesnevî der
Harem-i Şerîf, bir sûf sevb.
- 33) Mevlânâ Rıdvan Efendi, Müderris, Kubbetü’l-İslâm, bir
sûf sevb.
- 34) Mevlânâ Muhsin Efendi, Müderris-i ‘Âm der Harem-i
Şerîf, bir sûf sevb.

- 35) Muhammed 'İsâmî, Müderris, Hoca-i Şehzâdegân, bir sûf sevb.
- 36) Esseyyid 'Abdullah el-Senedî, bir sûf sevb.
- 37) Hanefî Hatîb, Bir sûf sevb.
- 38) Şeyh Fadl Efendî, el-Magribî, bir sûf sevb.
- 39) Şeyh 'Âmir el- Sa'îdî, bir sûf sevb.
- 40) Şeyh Hasan el-Magribî, bir sûf sevb.
- 41) Molla Şeyhî 'Acemî el-Fâdıl, bir sûf sevb.
- 42) Molla Muhsin Elvânî, bir sûf sevb.
- 43) Şeyh Şemseddîn el-Mar'âşî, bir sûf sevb.
- 44) Şeyh Şihâbüddîn, el-Muhîfi, bir sûf sevb.
- 45) el-Hacî Osman, Türbedâr der Medîne-i Münevvere, bir sûf sevb
- 46) Bakî'de (Medinedeki mezarlık; Cennetü'l-Bakî') türbedâr, der türbe-i hz. Osman r.a., bir sûf sevb.
- 47) Hz. Abbâs türbedârına , bir sûf sevb.
- 48) El-Hacî Server Ağa (Sürûr Ağa), nâ'ib-i Ferrâş hazret-i el-Hacî Mustafa Ağa, Aga-yı Dârüsse'âde, bir sûf sevb.

VI. el-Meşâyih

- 1) Şeyhî 'Acemî Efendi, bir sûf sevb.
- 2) Şeyh Ebu'l-fetih, bir sûf sevb.
- 3) Şeyh Bilâl, bir sûf sevb.
- 4) Şeyh Mütevekkil, Mevlidhân ve hâdim-i türbe-i hazret-i Hamza, bir sûf sevb.
- 5) 'Abdülvâsi' sâkin der Medîne-i Münevvere, bir sûf sevb.

VII. Huddâm-ı Harem-i Şerîf der Ravza-i Mutahhara

- 1) Müsteslim-i Agavât, bir sûf sevb.
- 2) Nakîb-i Agavât, bir sûf sevb.
- 3) Ca'fer Ağa , tâbi'-i merhûm Vezîr Hızır Paşa ,bir sûf sevb.
- 4) Ferrâş-i vakkâdîn der Şerîf-i Harem, 30 hasene.
- 5) Agavât-ı Medîne-i Münevvere: 'Atîk Agayândan kâmil 40 nefere varınca her birine birer sevb-i sûf verile.
- 6) Agayân: Hâric-i der Harem-i Şerîf. Mezbûrların mâbeyinlerinde 35 sikke-i hasene tevzî' oluna . Hasene aded 35.

VIII. Medîne-i Münevverede olan Huddâm-ı Harem-i Şerîfe ta'yîn olan ve "Hâcegân" olanlardır

- 1) Hâcegân-ı mektebhâ der Medîne-i Münevvere neferân: 11 er sûfdan 'aded 10 sûf.
- 2) Sıbyân-ı mektebhâ ber vech-i mühimmetin neferân: 200 hasene.
- 3) Ser- mükebbirîn ve ser-müezzinîn der makâm-ı Şâfi'î, der makâm-ı Hanefî, nefere birer sevb, aded-i sevb-i sûf 2.
- 4) Müezzinîn ve Mükebbirînden Harem-i Şerîfde mezbûrların ihtiyârı ve hizmetinde kâim olanların 14 neferine varınca her birine birer sevb-i sûf ve birinecem'an 14 sevb-i sûf.
- 5) Sûf verilmeyen sâir müezzinîn ve mükebbirînin mâbeyinlerinde 30 sikke-i hasene tevzî' oluna, hasene aded 30.
- 6) 170 sikke-i hasene sâir fukaraya ki 'atıyyesi olmayanlardır; sadaka verile.

Tahrîren; fi evâsıt-ı Recebi'l-mürecceb li-sene sitte 'işrîn ve elf (1026), Temmuz ortaları, 1617.

Netice olarak, yukarıda verilen uzun listeleri özetlemek gerekirse, Kâbe'ye gönderilen hil'atlar (kaftanlar) bedeli 3 yük 81.457'ye mal olurken İstanbul'da bulunan seyyitlere dağıtılan sûf (yün) harcanan miktarlarla beraber toplam 6 yük 21.257 akçeye ulaşmıştır. İstanbul'da dağıtılan hediyeler arasında "Kapama Merdâneler" ve "Kapama Zenâneler" görülür ki bu durum bize hanımların da bu dağıtılan hediyelerden pay aldıklarını gösteriyor. "Terzi Harcı" ve "Üstâdiye"lere ödenen ücretlerin hem flori ve hem de akçe üzerinden hesaplandığı ve flori hesabı ile toplamın 8684 flori ve bunun da 10 yük 42.080 akçe olduğu görülüyor. TSMA,D.5112/3 numaralı diğer bir belgede cami inşaatı sırasında bazı işlerin götürü şekli ile verildiğini görüyoruz. Bunlar arasında dikkat çeken en önemli kalem "Kûfekî Taşı İşçiliği" olduğunu anlıyoruz. Zâten o dönem inşaatlarda gerçekten "Taş İşçiliği" önemli yer tutar: "icmâl oldur ki Cami'-i şerîfin işleri 1019 Şevvâlinin 9 uncu gününde götürüye verilip 1022 senesi Cumâda'l-ûlâsının 10 una gelince " Kûfekî " işlenüp üstâdlarına ba'de'l-hisâb verildi." Muhtelif dönemlerde bu tür ihalelerin tekrarlandığı ve her defasında değişik miktarlarda ödemelerin yapıldığı görülüyor.

Araştırmanın son bölümü olan Sultanahmed Camii Evkafı muhasebe raporlarının incelenmesine geçmeden önce Mekke’de Osmanlı Devleti’nin bölge yönetiminde güvendiği Mekke Emirleri olan şerifler hakkında bilgilerimizi biraz daha genişletmek yerinde olacaktır. Özellikle Sultan I. Ahmed dönemi Mekke Emirleri olan şerifler ve genelde yönetime katılmayan ancak Mekke’de oturan şerifleri yakından tanımak, bu araştırmanın Mekke’ye gönderilen hediyeler bölümünü ve genelde Sultan I. Ahmed döneminde Hicaz yönetimine anlamamıza ışık tutacaktır.

Osmanlı Devleti Hicaz bölgesine hakim olduğunda normal olarak pâdişahlar da halife ünvanını aldılar. Bu durum onların tüm İslâm âleminin başı olmaları demekti. Fakat bu durum aynı zamanda onların omuzlarına büyük bir yükümlülüğü de beraberinde getirdi. Bu yeni duruma göre, Hicaz bölgesinin muhafazası ve her türlü tehlikeden korunması yükü onların mesuliyet alanları içine girdi. Bu aynı zamanda dünyanın her yönünden hacca gelen hacı adaylarının yol emniyetlerinin temin edilmesi demekti. Gerçekten de Osmanlı pâdişahları ve özellikle Yavuz Sultan Selim’den sonra gelenler döneminde devletin en önemli görevleri arasında bu iki nokta önem kazanıyordu. Hicaz’da ve hac yollarında emniyet. Mekke emirlerinin en önemli vazifesi de bunlara bağlı olarak her sene Haccın en sağlıklı bir şekilde bitirilmesi olayı olmuştur. İlk dönemlerde gelen pâdişahların bu konuya verdiği önem ve hassasiyet hiç azalmadan son zamanlara kadar aynen devam etmiştir. Tabii bu hususları temininde Mekke Emirleri’nin rolleri daima büyük oldu. Bu konular emirlerden gelen nâmelerde ve pâdişahlardan emirlere gönderilen “Nâme-i Hümâyûnlar”da daima öne çıkmış ve emirlere görevleri hatırlatılmıştır. Meselâ 1856 yılı haziranında Mekke Emiri Şerif Muhammed b. ‘Avn’a gönderilen Arapça Nâme-i Hümâyûn üzerine dönemin pâdişahı Sultan Abdülmecid Türkçe olarak kendi eli ile şöyle yazmıştı: “Haremeyn-i Şerifeynde ve Bilâd-ı Hicâziyenin bilâ istisnâ her tarafında istikmâl-i emn ve asayiş-i umûmî hususu ve hüccâc-ı müslimînin kemâl-i rahat ve emniyeti ile iyâb u zehâbları (geliş-gidişleri) maddesi nezdimizde her şeye müreccah tutulmakta olmakla ...”²⁸. Görüldüğü üzere Hac konusu ve yol emniyeti konusu dâima öncelikli konuların başında gelmiştir. Devlet-i Aliyyenin bu görüşü bütün Pâdişahlar döneminde aynı

.....

28 BOA.A.DVN, NMH, .No.12, s.15.

hassasiyetle ele alınmıştır. İş böyle olunca Mekke Emirleri de Devletin gözünde daima yüksek seviyede tutuldu.

Haremeyn'e gönderilen hediye listelerinde adları görülen Mekke Emirleri ve Şerifler ailesine mensup diğer şahıslar o bölgelerin Osmanlı Devleti himayesi altına girdiği tarih olan 1517 yılından tam 100 sene sonra yani camiinin yapıldığı 1617 yıllarında Mekke'de bulunan zatlardır. Sultan I. Ahmed döneminde hediye listesinde gördüğümüz Şerif İdris dönemin Mekke Emiri'dir. Babası Şerif Hasan ve Dedesi ise Şerif Ebû Nüme Muhammed'dir. Şerif Ebû Nüme adını Yavuz Sultan Selim dönemi ilk dönem Osmanlı Mekke Emiri olarak biliyoruz. O halde Sultan Ahmed dönemindeki Mekke Emiri olan Şerif İdris ilk Osmanlı Mekke Emiri'nin torunudur. Hediyeler listesinde önümüze çıkan diğer isimlere gelince onlar da yine Ebû Nüme Muhammed'in oğlu Hasan'ın Mekke Emiri olan diğer çocuklarıdır. Dikkat çeken bir önemli husus Mekke Emiri Şerif Hasan sonrasında bir ara Mekke'de bir anda emir koltuğunda oturan üç şerifi bir arada görüyoruz. Olay şöyle gelişmiştir. Şerif Hasan'ın vefatı ile boşalan emirliğe en büyük oğlu olan Ebû Tâlib gelmesi ile bu durumda kenarda kalan kardeşler Beşir ve İdris doğruca İstanbul'a gelmişler ve büyük hürmetle karşılanmışlardır. Öyle ki bu şeriflere divanda hil'atler giydirilmiş ve yiyecekleri saray mutfağından gönderilmiştir. Nitekim büyük kardeşleri Ebû Tâlib'in ölmesi üzerine (1603). İstanbul'a gelmiş olan Şerif İdris Mekke Emiri olmuş ancak emirlikte kendisine kardeşi Fühayd ve yeğeni Muhsin (yani kardeşi Hüseyin'in oğlu) ortak olmaları ile bir anda Mekke Emirleri 3 kişi olmuş oldu. Bu hususta ve sonradan Şerif İdris'in azli konularında *Nâimâ Tarihi*'ne bakılabilir²⁹. Şerif İdris'in azli sonrasında onunla Mekke Emirliği'nde beraber olan Şerif Fühayd ve Şerif Muhsin sırasıyla tek başlarına emir oldular. Genel olarak Sultan Ahmed'in Haremeyn'e gönderdiği hediyeler listesinde Şerif İdris, onun biraderleri ve diğer şerif ailesi efradı görülür. Bu hediye listesindeki isimler büyük tarihçi İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Mekke-i Mükerrreme Emirleri* adlı eserinin³⁰ sonuna eklenmiş olan "Mekke-i Mükerrreme Emirleri" listesi ile karşılaştırılması faydalı olacaktır.

.....

29 *Nâimâ Tarihi*. Haz. M.İpşirli, Ankara, 2007, c.II, s. 398-99.

30 İsmail Hakkı Uzunçarşılı. *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, Ankara, 1972.

D) Sultanahmed Camii ve Külliyesi Evkafı muhasebe raporları

Vakfiyelerde belirlenen “mütevelliler” her yıl veya daha uzun bir sürede hazırladıkları muhasebe raporlarını bir üst makamda bulunan “nâzır” lara sunarlar. Esasında sunulan bu muhasebe raporları eldeki vakfiyeler ile birbirlerini tamamlarlar. Vakfiyede belirlenen görev ve ona tayin edilen ödecek miktarın aynısı mütevelli raporunun muhasebesinde görülür. Bunlar muhasebe raporunun “masârif” veya “ihrâcât” denilen ödemeler bölümünde yer alır. Aynı raporun bir diğer bölümü ise gelirler kısmını gösterir ki buna da “ithâlât” veya bazan “mahsûlât” denilir. Vakfiyelerde ödemeler bölümünde görevlinin pozisyonu ve maaşı belirlendiği gibi gelirler bölümünde vakfa gelir getirecek olan ve “Musakkafât” denilen yerler tek tek belirlenmiş olur. Bunlar mütevelli tarafından kiraya verilerek vakfa gelir getirecek olan dükkan, değirmen, hamam gibi yerlerdir. Ancak vakfiyelerde bu yerlerin kaçır paradan kiraya verilecek oldukları yazılı olmaz. Kira bedelleri mütevelliler tarafından belirlenir. O bakımdan eldeki vakfiyelerle mütevelli raporları bir araya getirildiğinde bilgilerin örtüştüğü görülür. Bundan dolayı mütevelli muhasebe raporlarının vakıf eserlerde fevkalade önemli ve belirleyici bilgiler ihtiva ettiği söylenebilir. Hattâ bazen vakfiye elimizde bulunmaya, kaybolmuş olan vakıf eserlerde mütevelli raporları bize ışık tutarlar ve söz konusu vakıf ile ilgili eldeki yegâne bilgi kaynağı olmak dolayısıyla daha da bir önem kazanırlar. Burada önemli olan bu mütevelli raporlarını tarihlerine göre kronolojik bir sıraya koyarak yıllar içinde değişen bilgi akışını takip edebilmektir.

Bazen mütevelli muhasebe raporu olmamakla birlikte görevlileri belirleyen özel raporlar bize vakıf eserlerdeki sadece görevlilerin listesini verirler. Mütevelli muhasebe bölümüne geçmeden önce Sultanahmed Camiiindeki bir kısım hizmet ehlini belirten bir belgeyi aynen nakledelim: “Sa’âdetlü Pâdişâh-ı ‘Âlempenâh hazretlerinin bi-hamdillâh itmâmı müyesser olup tayin buyurulan huddâmın vezâ’ifleridir. Gayyûrân-ı hademe-i imâret-i ‘âmire ve gayyûrân-ı cebbât (câbiyât) ve mu’temedân ve râh-âbiyân-ı vesâ’ire-i Cami’-i Şerîfdir”³¹.

1. Cemâ’at-i müteferrika-i Câmi’-i şerîf.

2. Cemâ’at-i Devir-hânân.

.....

31 TSMA, D.5113/1.

3. Cemâ't-i Musalliyân.
4. Cemâ't-i Müezzinân.
5. Cemâ't-i En'am-Hânân(En'am sûresini okuyanlar).
6. Cemâ't-i Tebbet ve Mu'avvizeteyn -Hânân.
7. Cemâ't-i Fetih-Hânân.
8. Cemâ't-i İhlâs-Hânân.
9. Cemâ't-i Eczâ-Hânân der vakt-i subh ve zuhur ve 'asır.
10. Cemâ't-i Müsebbihân-ı Câmî'-i şerîf.
11. Cemâ't-i Salât-Hânân der vakt-i ba'de'l-subh.
12. Cemâ't-i Sâlât-Hânân der vakt-i zuhur.
13. Rutubet dolayısı ile okunamadı.
14. Cemâ't-i Sirâciyân-ı Câmî'-i şerîf.
15. Cemâ't-i Ferrâşân-ı Şadırvân.
16. Cemâ't-i Ferrâşân-ı Meydân-ı Harem.
17. Cemâ't-i Ferrâşânı Kenîfhâ.
18. Cemâ't-i Bevvâbân-ı Harem-i Câmî'-i şerîf.
19. Cemâ't-i Sebîlciyân der etrâf-ı Câmî'-i şerîf.

Görevleri yazılı olan hizmet ehli kimselerin aldıkları ücretler detaylı bir şekilde yazılı olan bu görevlilerin vakfiyeler ve müteveli muhasebe raporları yolu ile karşılaştırılması mümkündür. Camii açılışını (1617) takip eden bulabildiğimiz en yakın müteveli raporları 1618 ve 1619 tarihlerini taşıyan ve biri Başbakanlık Osmanlı Arşivi (MAD d.4957,Tarih 1027) ve diğeri Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde bulunan belgelerdir (D.212,T.1028). Burada tamirat ve su yolları ile ilgili önemli açıklamalar bulunmaktadır.

Özetle ifade etmek gerekirse müteveli muhasebe raporları ile ilgili çalışmalar bize Sultanahmed Camii ve Külliyesi ile ilgili nâmü-tenâhî bilgiler edinmemizi sağlayacaktır.

Kaynaklar

Dânişmend, İ.H. *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. III, ikinci baskı, İstanbul, 1961.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, Ankara, 1972.

Nâimâ Tarihi. C. II. Haz. M.İpşirli, Ankara, 2007.

Sicill-i Osmanî. C. I. İstanbul, 1308.

Arşiv Belgeleri, Kısaltmaları ve Açılımları

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

HAT: Hatt-ı Hümayûn.

A.MKT. NZT: Sadaret Mektûbî Kalemi, Nezâret ve Devâir Yazışmaları.

TSMA: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, D: Defter, E: Evrak.

A.DVN.NMH: Sadaret Divân-ı Hümayûn, Nâme-i Hümayûn

DH. MKT: Dahiliye Nezâreti, Mektûbî Kalemi.

İE. ADL: İbnül'emin, Adliye.